

14 Sport en (on)wenselijk gedrag

Nicolette Schipper-van Veldhoven (Hogeschool Windesheim/NOCSNSF)
en Johan Steenbergen (Kennispraktijk)

In dit hoofdstuk komt de volgende kernindicator aan bod:

kernindicator	operationalisatie	uitkomst (%)	trend in de afgelopen 10 jaar
waarden en normen/ veilig sportklimaat	zich veilig voelen op en rondom sportwedstrijden	73	–
	meemaken of getuige zijn van wangedrag in de sport	38	–

– = geen gegevens beschikbaar

Bron: SCP/CBS (VTO'12)

14.1 20 jaar beleid en onderzoek op het terrein van (on)gewenst gedrag in de sport

In 2011 startte het veelomvattende actieplan *Naar een Veilig Sportklimaat* (VSK; VWS 2011c; zie ook hoofdstuk 3). Dit programma is een van de laatste loten aan de boom van programma's die zich de afgelopen decennia richtten op sportiviteit en respect, fair play en de opvoedkundige waarde van sport. Al sinds het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw was er, zij het nog incidenteel, aandacht voor fair play en het tegengaan van spelverruwing. De (nu opgeheven) Fair Play Club Nederland zette zich vooral in de jaren tachtig van de vorige eeuw in voor fair play en tolerantie in de sport, vanuit het idee dat er behoefte was aan wetenschappelijke onderbouwing en materialen om fair play te stimuleren. De jaren negentig kenmerkten zich door het meerjarig onderzoeksprogramma waarden en normen in de sport, onderzoeken van vooral beschouwelijke aard (Steenbergen et al. 1998). Sinds deze inspanningen en de uitvoering van het VSK-actieplan hebben tot op heden veel onderzoeken en interventies plaatsgevonden die waren gericht op sportiviteit en respect. Uitgangspunt is dat sportbeoefening meer is dan tactiek en het aanleren van (technische) vaardigheden van een sport (sport als doel). Sport, zo wordt gesteld, heeft de potentie om opvoedend te zijn, onder bepaalde voorwaarden bij te dragen aan de morele vorming van mensen en kan (ook) in dat opzicht van grote maatschappelijke betekenis zijn (Schipper-van Veldhoven 2012).

Sport kent spel- en gedragsregels die het beoefenen van sporten en het gedrag rondom de sportbeoefening reguleren. Sportorganisaties onderschrijven deze regels als waardevol. Om regeloverschrijdend gedrag (soms spreken we over grensoverschrijdend of ongewenst gedrag) zo veel mogelijk te beperken, zijn de grenzen van (on)toelaatbaar

gedrag via beleid vastgelegd in codes, spelregels en (tucht)recht. Gedreven door onder meer wedijver en emotie laten spelers en andere betrokkenen (trainers, ouders, scheidsrechters, supporters en ook bestuurders) zich soms verleiden tot ongewenst gedrag en overtreden dan de afgesproken regels. Dergelijke regelovertreding vormt een inbreuk op de sportbeoefening zelf en een aantasting van de persoonlijke integriteit van betrokkenen op fysiek, psychisch (emotioneel) of seksueel vlak.

Doel van dit hoofdstuk is meer zicht te geven op de belangrijkste initiatieven en resultaten van de afgelopen twintig jaar op het terrein van waarden en normen, fair play, sportiviteit en respect. Daarbij gaat het om zowel beleid als onderzoek. Paragraaf 14.2 gaat eerst in op incidentie van (on)wenselijk gedrag in de sport. Welke beelden bestaan er over 'de' sport en het vóórkomen van wenselijke en onwenselijke praktijken en hoe verhoudt dit zich tot andere sectoren in de maatschappij? In paragraaf 14.3 staan we stil bij onderzoek en beleid binnen de thematiek fair play en sportiviteit & respect, met aandacht voor de structurele kenmerken van sport (de spelregels) en belangrijke actoren als scheidsrechters, bestuurders en ouders. De rol van de trainer/coach is een van de meest bepalende factoren voor de aard van het sportklimaat. In paragraaf 14.4 richten we ons vooral op de vraag aan welke voorwaarden een trainer/coach dient te voldoen om bij te dragen aan een pro sociaal c.q. een ontwikkelingsgericht sportklimaat. In de sport gelden niet alleen de afgesproken spel en/of gedragsregels, maar dient er altijd ook sprake te zijn van persoonlijke integriteit en (pro)sociaal gedrag – dit komt aan bod in paragraaf 14.5 en 14.6. Daarbij gaat het om respect voor het individu op zowel fysiek, psychisch/emotioneel als seksueel vlak en om respect tussen individuen en groepen.

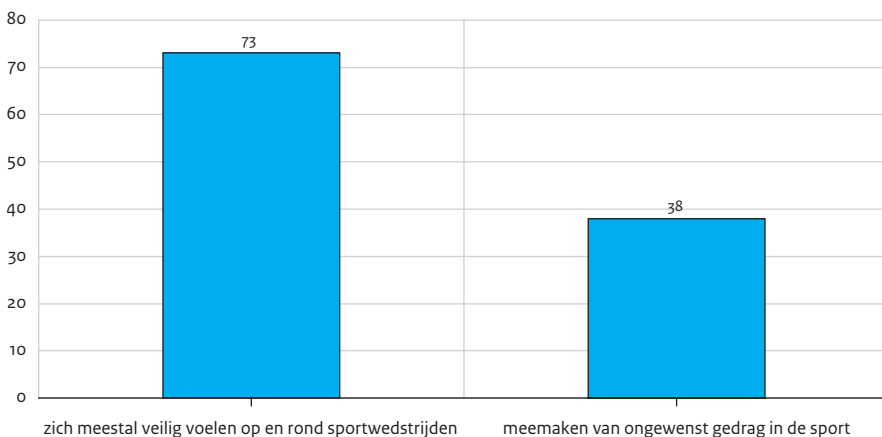
14.2 Incidentie van onwenselijk gedrag in de sport

De sport is niet vrij van onwenselijk gedrag. Uit een eerste inventarisatie in 2007 blijkt dat verbaal en fysiek geweld, discriminatie en intimidatie van specifieke maatschappelijke groeperingen alsook drankgebruik regelmatig voorkomen (Tiessen-Raaphorst en Breedveld 2007). Onwenselijk gedrag is echter niet alleen een probleem bij het sporten. Nederlanders ervaren onwenselijk gedrag het vaakst op straat (73%) en in het uitgaansleven (51%). Op een afstand volgen de andere locaties, waarbij men in de sport (26%) minder vaak onwenselijk gedrag heeft meegemaakt dan in winkelcentra (32%) of op het werk (30%), maar meer dan op school (23%) of in het openbaar vervoer (23%; Tiessen-Raaphorst et al. 2008). Onwenselijk gedrag in de sport hangt vaak samen met maatschappelijke ontwikkelingen als toegenomen assertiviteit en verminderde tolerantie.

Hoe vaak maken sporters en bezoekers van sportwedstrijden ongewenst gedrag mee of zijn ze er getuige van? Bijna vier op de tien Nederlanders die maandelijks of vaker aan sport doen en/of maandelijks of vaker een wedstrijd bezoeken maakten dit gedrag mee in 2012 (figuur 14.1). Ruim zeven op de tien van deze sporters en wedstrijdbezoekers voelt zich veilig op en rondom sportwedstrijden.

Figuur 14.1

Meemaken of getuige zijn van onwenselijk gedrag en zich veilig voelen bij sportwedstrijden, maandelijkse bezoekers wedstrijden en sporters 12 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

BRON: SCP/CBS (VTO'12)

Het lijkt erop dat tussen 2007 en 2011 het aandeel Nederlanders dat ongewenst gedrag in de sport heeft meegemaakt of gezien nagenoeg stabiel is gebleven, maar dat dit in 2012 en 2013 is gestegen (Romijn et al. 2013). Deze uitspraak is voorzichtig geformuleerd omdat door wisselingen in opdrachtgevers en uitvoerders de vraagstellingen en de methoden van onderliggende onderzoeken veranderd zijn en dat verschillende waarnemingen dus ook hieraan zouden kunnen worden toegeschreven. De media-aandacht voor het overlijden van een grensrechter als gevolg van geweld tijdens een voetbalwedstrijd in Almere begin december 2012 zou eveneens de beleving van veiligheid beïnvloed kunnen hebben. Hierdoor kunnen Nederlanders zich bewuster zijn geworden van het onwenselijk gedrag. Uitkomsten van de Vrijetijdsomnibus, waarvan het veldwerk zowel direct voor als na dit incident liep, ondersteunen deze redenering.¹ Of er daadwerkelijk meer ongewenst gedrag heeft plaatsgevonden, is op basis van deze onderzoeken niet vast te stellen.

Niet in alle sporttakken maken betrokkenen even vaak onwenselijk gedrag mee. Vooral voetballers (43%) en andere teamsporters (29%) ondervinden vaker dit soort gedrag of zijn er getuige van dan niet-teamsporters (19%). Ook de organisatievorm van de sport laat verschillen in incidentie zien. In verenigingsverband (27%), waar veelal de teamsporten worden beoefend, heeft men vaker iets meegemaakt dan in een commercieel sportcentrum (15%; Romijn et al. 2013).

Als sporters of toeschouwers onwenselijk gedrag op of rondom de sportvelden meemaken, dan kunnen ze daarover de bestuurders van sportverenigingen informeren of hen tot actie over laten gaan. Ongeveer de helft van de bestuurders gaf in 2013 aan klachten te hebben ontvangen over onwenselijk gedrag (Romijn et al. 2013; tabel 14.2).

Dit percentage is de laatste vijf jaar gelijk gebleven. Deze klachten hadden het vaakst betrekking op verbaal geweld (29%), vandalisme (24%), pesten (22%) en diefstal (17%).

Tabel 14.2

Klacht of confrontatie met betrekking tot onwenselijk gedrag bij of rondom sportactiviteiten, verenigingen, 2008-2013 (in procenten)

	2008	2011	2013
klachten gehad en geconfronteerd met onwenselijk gedrag	50	52	49
wv. klachten over/confrontatie met:			
verbaal geweld (schelden, pesten, treiteren)	27	33	29
vernieling of vandalisme	22	27	24
pesten	–	–	22
diefstal van persoonlijke eigendommen	18	20	17
overlast (geluid, alcoholgebruik, tabaksrook, drugsgebruik)	5	18	17*
lichamelijk geweld (slaan, schoppen)	8	12	10
gooien met materiaal	–	–	9
discriminatie (vanwege geslacht, huidskleur, cultuur, homoseksualiteit)	3	6	6
seksuele intimidatie	1	2	2
bedreiging (met een wapen)	0	1	1

– = niet gevraagd in 2008 en 2011; * = significant verschil tussen 2008 en 2013

Bron: Mulier Instituut (Verenigingsmonitor 2008, 2011; Verenigingspeiling vsk 2013)

Incidenten als met de grensrechter in Almere vormen excessen in de sport. Deze excessen hangen sterk samen met de tak van sport. Vooral binnen het voetbal vormt het een groot en structureel probleem. Op de voetbalvelden zijn er wekelijks wanordelijkheden die leiden tot langdurige en soms permanente tuchtrechtelijke schorsingen, circa 1000 op jaarbasis (Duijvestijn et al. 2013). Dat aantal is de laatste tien jaar redelijk stabiel, met een lichte daling in het seizoen 2012/2013. Deze daling komt mogelijk door de specifieke aanpak van deze excessen (o.a. meldpunt wanordelijkheden, hulplijn noodgevallen) waarmee de KNVB in 2011 is gestart. Ook in andere sporten, vooral bij de teamcontactsporten hockey, ijshockey, waterpolo en basketbal, vindt er fysiek en verbaal geweld plaats, maar doorgaans minder vaak en minder heftig. Het aantal tuchtrechtelijke zaken is hier beperkt (Duijvestijn et al. 2013). Excessief geweld in de sport is dus in de eerste plaats een voetbal(specifiek) probleem, al dient opgemerkt te worden dat bij veruit de meeste clubs zelden echt iets aan de hand is.

14.3 Fair play op en rondom het veld

Sport is een regelgeleide praktijk. In de eerste plaats gelden binnen de sport regels die bindend zijn voor alle deelnemers. Daarnaast is er sprake van regels in de geest van het spel, die vooral betrekking hebben op wat nu eenmaal hoort bij de specifieke cultuur van de sport. Zo is het bijvoorbeeld binnen tennis ‘not done’ om te juichen bij een dubbele

fout van de tegenstander. Geen enkele spelregel binnen het tennis verbiedt dit, maar binnen tennis hoort dit niet. Veel (actie)programma's zijn de afgelopen decennia gericht op de geschreven én ongeschreven regels, ook wel geplaatst onder de noemer fair play. De inhoud van het begrip fair play is in de loop der tijd veranderd. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw werd vanuit de wetenschap fair play vooral gezien vanuit een pedagogisch perspectief (vgl. Buisman 1987, 2002). Het begrip kreeg daarbij een brede lading, waaronder zowel sportspecifieke als pedagogische waarden werden geplaatst. Criteria als 'het kind moet vreugde aan de sport beleven', 'er moet naar gestreefd worden dat het kind een schat aan verschillende ervaringen kan opdoen' vormden enkele van die pedagogische maatstaven voor sport. Vanaf medio jaren negentig van de vorige eeuw wordt fair play smaller opgevat, namelijk geredeneerd vanuit het specifieke karakter van sport c.q. de sporttak, en wordt sport primair gezien als een regelgeleide praktijk waar teams en individuen met elkaar de strijd aangaan (Steenbergen et al. 1998; Steenbergen en Vloet 2007).

Wat is fair play volgens Nederlanders?

Uit onderzoek is af te leiden wat bestuurders van sportverenigingen en de Nederlandse bevolking als fair (behorend bij de wedstrijd) of juist unfair benoemen. De overgrote meerderheid van de verenigingsbestuurders vindt dat de wedstrijdssporter zich strikt aan de regels moet houden (87%). Een vijfde (20%) vindt echter dat het af en toe opzettelijk overtreden van de spelregels bij de sport hoort (Tiessen-Raaphorst et al. 2008: 32). In een bevolkingsonderzoek kregen respondenten de fictieve situatie dat ze als scheidsrechter van een voetbalwedstrijd mochten optreden en overtredingen konden bestraffen met een rode kaart, gele kaart of waarschuwing (Tiessen-Raaphorst et al. 2008: 33-35). De strengste straf gaven zij voor het slaan van een tegenstander (88% geeft dan de rode kaart). Trainers die discriminerende uitlatingen doen, stonden op de tweede plaats van ontvangers van een rode kaart (67%). Net geen meerderheid bestraft het door de trainer aanzetten van de spelers tot agressief gedrag (47%). De beslissingen van de scheidsrechter betwisten of het duwen of sarren van de tegenstander is voor de meeste mensen reden een gele kaart of een waarschuwing uit te delen.

Aandacht voor spelregels van belang

Aandacht voor spelregels is wezenlijk om sportiviteit en respect te stimuleren. Kleine veranderingen in de context blijken een trigger te kunnen zijn voor aanzienlijke veranderingen. Zo kan een kleine spelregelaanpassing soms al bijdragen aan sportiviteit en respect binnen de wedstrijd (Lucassen et al. 2012a; Steenbergen et al. 2010). Hockey kent al jaren tijdstraffen, bijvoorbeeld om een speler te laten afkoelen. Daarnaast kan de coach bij hockey ingrijpen door de zogenoemde interchange-regel toe te passen; wisselen van spelers met ook als doel: afkoelen. Regels over welke spelers op welke plek met de scheidsrechter mogen praten, kunnen eveneens helpen. Bij ijshockey bijvoorbeeld, mogen alleen de aanvoerders in een afgebakend gebied de scheidsrechters aanspreken. Dit soort spelregels blijkt bevorderend voor sportiviteit en respect. Spelregels die onduidelijk zijn en te veel ruimte laten voor interpretatie en discussie – zoals de buitenspelregel bij het voetbal en de net-fout bij volleybal – leiden juist tot meer onsportief

gedrag. Onvoldoende streng bestraffen van een ‘professionele of tactische overtreding’ (bv. iemand onderuit halen om een kans te voorkomen en een gele kaart of waarschuwing op de koop toe nemen) leidt tot meer onsportief gedrag in het verloop van de wedstrijd.

De afgelopen jaren zijn er binnen de diverse sporten regelaanpassingen doorgevoerd die moeten bijdragen aan sportiviteit en respect. In de toekomst zal de discussie hierover doorlopen, net als bij de lijntechnologie in het voetbal.

Scheidsrechter

De scheidsrechter is een belangrijke actor in de wedstrijd; het niveau van de sport en fair play is afhankelijk van zijn of haar kwaliteit. Ze zijn vaak als eerste slachtoffer van vormen van verruwing en wangedrag op de velden. De scheidsrechterproblematiek – een tekort aan scheidsrechters, imago- en gezagsproblemen bij spelers, coaches en publiek – vormt een belangrijk probleem voor de georganiseerde sport. Om dit gezamenlijk aan te pakken hebben zestien sportbonden en NOC*NSF een masterplan arbitrage 2006-2011 ontwikkeld, met als doel het onheuse gedrag op en rond de velden aan te pakken, het imago van de scheidsrechter te verbeteren, de wedstrijden grotendeels te laten leiden door gekwalificeerde scheidsrechters en bij verenigingen de aandacht voor arbitrage te vergroten (NOC*NSF 2007; zie ook www.scheids.nl). In dit kader is een tevredenheids-onderzoek scheidsrechters opgezet om de resultaten hiervan te kunnen volgen (Schouten 2013). Bondsscheidsrechters zijn het minst tevreden over de begeleiding van scheidsrechters en de opleidingen, trainingen en cursussen die ze vanuit de eigen bond kunnen volgen (tabel 14.3). Tussen 2009 en 2013 zijn hierin geen veranderingen te zien. Duidelijk is dat er nog ruimte is voor het verbeteren van de begeleiding en opleiding van scheidsrechters.

Tabel 14.3

Tevredenheid van bondsscheidsrechters, 2009-2013 (in gemiddelde scores)

	2009	2011	2013
algehele tevredenheid	7,5	7,5	7,5
motivatie	8,3	8,2	8,2
begeleiding van scheidsrechters	5,6	5,8	5,9
opleidingen, trainingen en cursussen	6,1	6,1	6,2
faciliteiten en randvoorwaarden	6,4	6,4	6,5
wijze van beoordeling	6,3	6,3	6,4
informatievoorziening	7,0	7,0	6,9
klimaat eigen sport (sportiviteit en respect)	7,0	7,1	6,9
imago scheidsrechter binnen eigen sport	6,7	6,8	6,8

Bron: Buro7 (Tevredenheidsmonitor scheidsrechters 2009, 2011, 2013)

Desondanks is de motivatie waarmee (bonds)scheidsrechters fluiten over het algemeen erg groot: ze beoordelen hun eigen motivatie gemiddeld met 8,2. Scheidsrechters zijn enthousiaste betrokkenen, die het plezier in de sport (89%) veruit het vaakst noemen als reden waarom men ooit is begonnen als scheidsrechter. Een veel kleiner percentage acht zichzelf in staat een wedstrijd op sportieve wijze te leiden (57%). Scheidsrechters haken soms af. Het ontbreken van plezier (77%) en gezondheid (68%) worden het vaakst genoemd als reden om te stoppen met fluiten. 43% van de scheidsrechters geeft aan dat incidenten de oorzaak zijn om te stoppen met fluiten (Schouten 2013).

Ouders en andere supporters langs de kant

Fair play is niet alleen van belang op het veld, maar ook rondom het veld. Ouders die langs de lijn de kinderen te fanatiek aanmoedigen krijgen zowel in interventies als in de media regelmatig aandacht. De SIRE-campagne 'Geef kinderen hun spel terug' (2011) was er vooral op gericht om te fanatiek gedrag van de ouders bespreekbaar te maken. Volgens het tv-spotje was vooral de opgekropte doordeweekse stress oorzaak van dit te fanatieke gedrag.

De afgelopen jaren heeft de sportwereld ook zelf methodieken ontwikkeld zoals Ouders Graag Gezien en recent het online platform tvsportplezier.nl. Het draagvlak hiervoor onder de bevolking is groot: 89% vindt dat ouders niet meer langs de kant mogen staan als ze hun kinderen onsportief aanmoedigen (Van der Werff en Van Kalmthout 2012: 9). Kinderen weten precies wat ze wel en niet graag zien van ouders: niet schreeuwen langs de kant, wel positief aanmoedigen (Schipper-van Veldhoven en Boks 2014: 24). Ouders moeten zich ervan bewust zijn dat ze verschillende rollen kunnen vervullen (Omli en LaVoi 2012): als supporter, als veeleisende coach of als te fanatieke fan. Kinderen zien de ouders het liefst als een supporter (ondersteunende ouder) die wel mag aanmoedigen en coachen, maar niet te fanatiek aanwezig is, laat staan te negatief is of scheldt. Over ongewenst gedrag van ouders rondom het sportveld is verder relatief weinig bekend.

Respectvolle omgang binnen een sportvereniging – rol bestuurders

Naast fair play in en rondom de wedstrijd, is er de (respectvolle) omgang waar een sportvereniging als geheel voor wil staan. Het gaat hier bijvoorbeeld om de respectvolle bejegening van de leden onderling (ten aanzien van discriminatie, diversiteit en seksuele intimidatie) en de regels ten aanzien van roken en drinken in de kantine, maar ook om aspecten als de kleedkamer schoon achterlaten, met zorg omgaan met het materiaal, respect voor ieders eigendommen. Veel van deze gedragingen leggen sportverenigingen en sportbonden vast in zogenoemde gedrags- of huisregels (Lucassen et al. 2012a; Steenbergen et al. 2010). Het aantal verenigingen met gedragsregels groeide van 74% in 2008 naar 85% in 2013 (Romijn et al. 2013). De gedragsregels zijn vooral gericht op (nieuwe) leden. Ouders en toeschouwers worden er in mindere mate bij betrokken. Het invoeren van gedragsregels wil niet zeggen dat ze daadwerkelijk worden nageleefd. 58% van de verenigingen die gedragsregels hebben geformuleerd, besteden hier aandacht aan door hun leden erop aan te spreken, 35% van die verenigingen uit dit in correspondentie naar hun leden (Romijn et al. 2013).

Bestuurders vormen een belangrijke schakel in de respectvolle omgang binnen een sportvereniging. Het programma Samen voor Sportiviteit en Respect (SSR, 2009-2011) was speciaal op deze groep gericht. De bestuurders die betrokken waren bij het SSR-programma waren zich vaker bewust van de urgentie om onwenselijk gedrag bespreekbaar te maken en tegen te gaan, en om een positief sportklimaat te stimuleren (Lucassen et al. 2012a). In 2013 heeft 5% van de sportverenigingen gebruikgemaakt van de interventie Sportief Besturen (een van de activiteiten binnen het programma vsκ; Romijn et al. 2013). Dit is nog laag en zal de komende jaren in omvang moeten groeien.

14.4 Rol van de trainer/coach in de sport

De trainer of de coach vormt de spil in het tegengaan van onwenselijk gedrag, het streven naar wenselijk gedrag, en het stimuleren van een veilig en ontwikkelingsgericht sportklimaat. Een belangrijke vraag daarbij is hoe trainers hieraan kunnen bijdragen (Jacobs en Luderus 2012; Hilhorst et al. 2014; Rutten 2007). Jongeren vinden dat de trainer belangrijk is voor het leren omgaan met verlies en dat zij goed gedrag moeten voorleven. De helft van de trainers zegt echter dat hun collega's verbaal wel eens agressief zijn (Tieszen-Raaphorst en Breedveld 2007: 30).

Goede communicatie en relationele steun van de trainer hebben een positieve invloed op pro-sociaal gedrag van jonge sporters. Een trainer die de nadruk legt op een faire onderlinge omgang en een respectvolle bejegening van de tegenstander, draagt bij aan een faire houding en fair gedrag van de sporters (Rutten 2007). Trainers zijn continu, bewust dan wel onbewust, bezig met het opvoedings- en ontwikkelproces van jongeren. Ze blijken daarin soms behoorlijk streng of zelfs autoritair te zijn. Opvallend is dat trainers vooral hun eigen ideeën over opvoeden inzetten en niet altijd oog en oor hebben voor de ervaringen van de jongeren zelf (Claringbould 2011; Hilhorst et al. 2014). De oudere groep jongeren die in selectieteams zit en van wie trainers de meeste zelfstandigheid verwachten, krijgt de minste ruimte om zelfstandig mee te denken over bijvoorbeeld de trainingen en de tactiek van hun sport (Claringbould 2011). Het actief betrekken van jongeren en hen de regie durven geven, draagt echter sterk bij aan hun ontwikkeling (Hilhorst et al. 2014).

Het tegengaan van pestgedrag binnen sportverenigingen is een specifieke taak van de trainer. Onder 10-13-jarigen komt pesten binnen de sportverenigingen net zo vaak voor als pesten op basisscholen. In deze leeftijdsgroep pest 5%-14% van de kinderen regelmatig anderen op school, 5%-11% van de kinderen wordt regelmatig gepest en 2%-7% van de kinderen is zowel dader als slachtoffer (Baar 2012a, 2012b). De cijfers binnen sportverenigingen zijn hiermee te vergelijken – zo'n 10% pest wel eens op de sportclub en zo'n kleine 7% is zowel dader als slachtoffer van pesten (Baar 2012b). Toch signaleert 93% van de trainers (voor leraren is dit 73%) niet of nauwelijks dat er gepest wordt in de groep. Trainers onderschatten het belang van het tegengaan van pestgedrag en weinig sportverenigingen of trainers maken gebruik van antipestprogramma's. Juist omdat het pestgedrag op de sportvereniging qua omvang is te vergelijken met dat op scholen, is het goed dat trainers zich bewust worden van de omvang en vervolgens strategieën

ontwikkelen om pesten te signaleren en tegen te gaan, bijvoorbeeld door in trainersopleidingen systematisch aandacht te besteden aan pesten (Baar 2012a). Tegengaan van pesten binnen de sport is niet alleen een taak voor de trainer, ook ouders, sportverenigingen en basisscholen spelen hierin een belangrijke rol. Wel is de trainer essentieel in het signaleren van pesten voor en tijdens de wedstrijd en het effectief tegengaan hiervan (Baar 2012b).

De trainer en coach zijn dus heel belangrijk om een sportklimaat te creëren dat opvoedend en sociaal is. Binnen de sport wordt de laatste jaren dan ook steeds meer materiaal ontwikkeld voor trainers en coaches binnen sportverenigingen, zoals de methodiek *Er is Meer te Winnen* en een boekje voor trainers met tips over hoe concreet een ontwikkelingsgericht sportklimaat is te creëren.

14.5 Persoonlijke integriteit in de sport

Fysiek en psychisch grensoverschrijdend gedrag in de sport

Hoe vaak maken jeugdsporters psychisch en fysiek grensoverschrijdend gedrag in de sport mee? Via retrospectief onderzoek zijn ruim 4000 Vlaamse en Nederlandse volwassenen die als kind op een georganiseerde manier (in een club, vereniging, sportkamp) aan sport deden, bevraagd (Vertommen et al. 2014). 37% van de volwassenen rapporteerde ten minste één ervaring met psychisch grensoverschrijdend gedrag tijdens het sporten voor de leeftijd van 18 jaar (tabel 14.4). Het gaat dan over pesten, bedreigingen, scheldpartijen of opzettelijk negeren. 11% van de volwassenen rapporteerde fysiek grensoverschrijdend gedrag, zoals door elkaar schudden, met geweld in bedwang houden of opzettelijk slaan. Ook rapporteerden ze dwang om door te trainen/spelen terwijl ze geblesseerd, ziek of uitgeput waren. Deze vormen van grensoverschrijdend gedrag vormen een aantasting van de persoonlijke integriteit, dat wil zeggen de ongeschonden toestand van een individu op zowel fysiek, psychisch (emotioneel) als seksueel vlak (ICES 2014). Kwetsbare subgroepen als niet-westerse migranten, lesbische, homoseksuele, biseksuele of transgender (LHBT) sporters en gehandicapte sporters rapporteerden significant meer ervaringen met grensoverschrijdend gedrag (Vertommen et al., 2014). Ook topsporters rapporteerden significant meer ervaringen met grensoverschrijdend gedrag.

Tabel 14.4

Het meemaken van op zijn minst één ervaring van psychisch of fysiek grensoverschrijdend gedrag in de sport voor 18-jarige leeftijd, Vlaamse en Nederlandse volwassenen 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	totaal n = 4043	vrouwen n = 2210	mannen n = 1829	Vlaanderen n = 2044	Nederland n = 1999
psychisch	37,6	36,3	39,2	38,5	36,8
fysiek	11,3	8,8	14,2*	12,7*	9,8

* = significant verschil tussen mannen en vrouwen of tussen respondenten uit Nederland en Vlaanderen ($p < 0.005$)

Bron: Vertommen et al. (2014)

Seksuele intimidatie in de sport

Seksuele intimidatie is elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering (opzettelijk of onopzettelijk) in verbale, non-verbale of fysieke zin, die door de persoon die het ondergaat als ongewenst of gedwongen wordt ervaren (www.watisjouwgrens.nl). Seksuele intimidatie is dus een breed begrip waar allerlei verschillende gedragingen onder kunnen vallen. Uit onderzoek blijkt dat ongeveer 25% van de vrouwelijke sportbevolking één of meerdere keren last had van seksueel intimiderend gedrag en dat ongeveer 5% seksueel misbruikt werd (o.a. Brackenridge 2001; Fasting 2005; Vanden Auweele et al. 2008). Een eerste grootschalig nationaal onderzoek vond plaats in Canada (Kirby en Greaves 1996) en daaruit bleek dat 22% van de bevroegde topatleten een seksuele betrekking gehad had met een autoriteitsfiguur in de sport, waarvan 9% verklaarde dat dit onder dwang gebeurde. In Nederland kwamen tussen 2000 en 2010 bij het meldpunt seksuele intimidatie 601 meldingen binnen, waarvan 323 unieke incidenten, verdeeld over 46 takken van sport (Vertommen 2011). Op basis van de aantallen sporters (verhouding berekend ten opzicht van het aantal geregistreerde leden van deze sportbonden), hebben 5 op 100 topsporters en 5 op de 10.000 amateursporters incidenten rondom seksuele intimidatie gemeld. In de gehandicaptensport lag de incidentie hier tussenin: hier maakte 1 op de 1000 sporters melding van seksuele intimidatie (tabel 14.5).

Tabel 14.5

Aantal incidenten seksuele intimidatie per sportniveau, 2000-2010 (in absolute aantallen en in aandelen)

niveau	frequentie	aandeel van totaal	aantal incidenten per 100 sporters
topsport	37	11,5	5,082
breedtesport	240	74,3	0,005
zowel topsport als breedtesport	3	0,9	–
gehandicaptensport	17	5,3	0,136
onbekend	26	8,0	–
totaal	323	100,0	–

- berekening niet mogelijk/zinvol

Bron: Vertommen (2011: 33)

Seksuele intimidatie komt voor in alle sporten, op elk niveau en kent zowel vrouwelijke en mannelijke slachtoffers als vrouwelijke en mannelijke daders (Fasting et al. 2011; Vertommen et al. 2013). In 2013 gaf 2% van de verenigingen, 5% van de sporters (ook als getuige) en 3% van de bondsscheidsrechters aan met seksuele intimidatie te zijn geconfronteerd (zie tabel 14.6; zie ook ICES 2014). NOC*NSF voert sinds de late jaren negentig van de vorige eeuw een preventief en sanctionerend (repressief) beleid ten aanzien van seksuele intimidatie (Moget et al. 2012; Schipper-van Veldhoven et al. 2014a). Daarbij zijn instrumenten ontwikkeld om seksuele intimidatie onder de aandacht te brengen en daardoor mogelijk te voorkomen, aan te pakken en te bestraffen (NOC*NSF 1996, 2012b).

Daarnaast werd samen met Vereniging Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk, MOVISIE en Scouting Nederland de toolkit In veilige handen ontwikkeld (www.ineiligehandened.nl). Deze toolkit begeleidt verenigingen om omgangsregels in te voeren, een gedragscode op te stellen, een risicoanalyse te maken, een vertrouwenscontactpersoon aan te stellen, het aanstellingsbeleid te verbeteren en een meldprotocol uit te werken. De door NOC*NSF (samen met anderen) ontwikkelde instrumenten en faciliteiten worden echter nog maar weinig gebruikt in de sportpraktijk (Serkei et al. 2012): driekwart van de geënquêteerden (vertegenwoordigers van 400 verenigingen) zegt niet of slecht bekend te zijn met de beleidsinstrumenten, slechts 14% van de verenigingen blijkt deze goed tot zeer goed te kennen. Het merendeel van de sportorganisaties die bekend is met het beleid, vindt dat het goed tot zeer goed voldoet om seksuele intimidatie aan te pakken. Zij gebruiken een of meer van de ontwikkelde beleidsinstrumenten. Veel sportclubs beweren echter dat seksuele intimidatie en ongewenst gedrag in hun omgeving geen prioriteit heeft of niet voorkomt: ‘tijdsdruk, binnen een vereniging moet er al zoveel gedaan worden; we hebben onze handen al vol’, ‘We hebben nog nooit te maken gehad met een voorval. Ouders ongerust maken is niet de bedoeling. Dus zoals de situatie nu is maken we geen beleid hierop’ (Serkei et al. 2012: 14). Vaak zorgt een incident voor een gevoel van urgentie, dan komt men in actie en gaat op zoek naar hulp (repressieve tools). Dit maakt duidelijk dat blijvende aandacht voor seksuele intimidatie in de sport noodzakelijk is.

14.6 (Pro)sociaal gedrag in de sport

Pro-sociaal gedrag is beschreven als vrijwillig gedrag dat overwegend gericht is op het vergroten van het welzijn of welbevinden van anderen, op respect voor andere waarden en overtuigingen. Het gaat over respect in de brede zin, waarbij ieder individu, tot welke maatschappelijke groep hij/zij ook behoort, de mogelijkheid gegeven wordt om volwaardig deel te nemen aan sport (ICES 2014). Bij (pro)sociaal gedrag gaat het met name om het accepteren van diversiteit en het vergroten van inclusie en solidariteit. In de Nederlandse sport is veel (wetenschappelijke) aandacht besteed aan discriminatie/inclusie in de sport van vooral homoseksuele sporters en niet-westerse migranten.

Discriminatie/inclusie in de sport

6% van de verenigingen ontvangt jaarlijks klachten over discriminatie vanwege geslacht, huidskleur, cultuur of homoseksualiteit (tabel 14.6). Voetbalverenigingen worden hier vaker mee geconfronteerd (17%; Romijn et al. 2013). Van de bondsscheidsrechters geeft 4% aan te maken te hebben gehad met discriminatie vanwege homoseksualiteit, 11% vanwege huidskleur en 10% vanwege cultuur/religie. 6% van de sporters rapporteert discriminatie vanwege homoseksualiteit. Discriminatie vanwege huidskleur of cultuur/religie wordt beide door 10% van de sporters gerapporteerd.

Tabel 14.6

In de afgelopen 12 maanden (ook als getuige) geconfronteerd met vormen van wangedrag, verenigingsbestuurders, bondsscheidsrechters en sporters, 2013 (in procenten)

	verenigings- bestuurders	bondsscheids- rechters	sporters
afgelopen 12 maanden geconfronteerd met vormen van wangedrag	49	65	56
waaronder			
discriminatie vanwege huidskleur	1	11	10
vrouwonvriendelijk gedrag	4	10	10
discriminatie vanwege cultuur of religie	2	10	10
discriminatie vanwege homoseksualiteit	0	4	6
seksuele intimidatie	2	3	5

Bron: Mulier Instituut (Verenigingspeiling vsk 2013); Buro7 (Scheidsrechterspeiling vsk 2013); GfK (Sporterspeiling vsk 2013)

Acceptatie van homoseksualiteit in de sport

De televisie-uitzending van Voetbal International van maandag 5 augustus 2013 – waarin Van der Gijp onder meer zei dat voetbal geen sport is voor homo's en dat als je homo bent, je waarschijnlijk in een kapperszaak gaat werken – heeft veel losgemaakt. Van der Gijp deed dit naar aanleiding van beelden van de Canal Parade bij de Gay Pride, waar voor het eerst een boot van voetbalbond KNVB aan meedeed. De KNVB wil het onderwerp homoseksualiteit graag bespreekbaar maken en heeft daarvoor een actieplan opgesteld (KNVB 2012). Voorzitter Tanja Ineke van het COC zei: 'De sfeer aan de tafel in het programma is ook de sfeer die op het voetbalveld en in de kleedkamer heerst. Als jonge homo is dat een heel nare, zelfs bedreigende omgeving' (Homosport Nederland 2013). Onderzoek naar acceptatie van homoseksualiteit in de Nederlandse sport (Elling en Van den Dool 2009) laat zien dat de gemiddelde Nederlandse sporter redelijk tolerant is ten aanzien van homoseksualiteit. Homo-intolerantie komt vooral voor in bepaalde vormen van georganiseerde wedstrijdsport en meer specifiek onder jongeren en meer in manenteamsporten zoals voetbal. Van de Nederlandse sporters bleken vooral mannelijke teamsporters (41%) en in het bijzonder mannelijke voetballers (47%) wel eens of regelmatig getuige te zijn van verbaal homonegatief gedrag (Elling en Van den Dool 2009). Driekwart van de homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vindt dat mannelijke homoseksualiteit nog een groot taboe is in de wedstrijdsport (tabel 14.7). Lesbische vrouwen (62%) geven aan dat lesbisch zijn in de sport geen enkel probleem is, homoseksuele mannen zijn daar minder van overtuigd (35%).

Tabel 14.7

Meningen van homo- en biseksuele mannen en vrouwen over hun homoseksualiteit in relatie tot sport, (helemaal) mee eens, 2009 (in procenten)

	totaal	lesbische vrouw	biseksuele vrouw	homo-seksuele man	biseksuele man
In de wedstrijd sport is naar mijn idee mannelijke homoseksualiteit nog een groot taboe (n = 255).	72	77	72	76	60
In de wedstrijd sport is volgens mijn ervaring mannelijke homoseksualiteit nog een groot taboe (n = 222).	58	68	50	57	58
Ik ben eraan gewend dat 'homo' of 'mietje' in mijn sport regelmatig wordt gebruikt als een soort scheldwoord (n = 245).	27	20	22	31	30
Lesbisch zijn is in de sport geen enkel probleem (n = 259).	47	62	45	35	54

Bron: Mulier Instituut (onderzoek Homotolerantie in de sport 2009)

Meer dan een kwart van de ondervraagden geeft aan gewend te zijn dat 'homo' of 'mietje' in hun sport als een scheldwoord wordt gebruikt. In een teamsport als hockey is 'homo' een veelgebruikt scheldwoord voor wie ondermaats presteert op of rond het veld (Bos 2006). Blijkbaar vindt men het gewoon om falen in verband te brengen met seksuele voorkeur. De geïnterviewde homoseksuele hockeymannen benadrukken dat ze daar niet zwaar aan tillen, maar enkelen van hen bespeuren dat het een negatieve uitwerking heeft of kan hebben op het sportplezier en de sportdeelname (Bos 2006). De sportdeelname van homo- en biseksuele mannen (61%) is nog altijd lager dan dat van heteroseksuele mannen (70%; Elling en Van den Dool 2009). Ze sporten vooral minder in verenigingsverband (17% resp. 35%). Bij vrouwen laat seksuele voorkeur nauwelijks verschillen zien in sportdeelname en verenigingslidmaatschap. Twee op de vijf homoseksuele mannen geven aan dat zij hun sportkeuze deels hebben laten leiden door hun seksuele voorkeur (Groenestein en van der Linden 2012). Zeven op de tien homo- of biseksuele mannen heeft interesse in teamsport, slechts twee op de tien beoefent een dergelijke sport daadwerkelijk. De mannen die wel geïnteresseerd zijn, maar niet deelnemen, ervaren een aantal drempels die te maken hebben met hun seksuele oriëntatie. Dit zijn vooral gepercipieerde drempels, want actieve homo- en biseksuele mannelijke teamsporters ervaren deze drempels in veel mindere mate in de praktijk. De stereotype beeldvorming dat homoseksuele mannen bijvoorbeeld niet voetballen kan een effectief mechanisme zijn van symbolische (zelf)uitsluiting. Het relatief beperkte aantal meldingen van homonegatief gedrag in bovenstaande onderzoeken sluit echter niet uit dat dergelijk gedrag mogelijk vaker voorkomt, maar niet gemeld wordt (sociaal wenselijke antwoorden) of dat het niet als zodanig

geregistreerd wordt omdat het ‘vanzelfsprekend’ is. Dit laatste bleek onder meer uit onderzoek van de Engelse voetbalbond (Faulkner 2009, in: Elling en Van den Dool 2009). In 2008 startte de Alliantie Gelijkspele, mede mogelijk gemaakt door de ministeries van vws en ocw. Hierin werken zes sport en homo-organisaties samen: NOC*NSF, GUTS (voorheen Homosport Nederland, coördinatie), Movisie, John Blankenstein Foundation, NSA en coc Nederland. Deze alliantie werkt aan de verbetering van de sociale acceptatie van homoseksuele mannen, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders (LHBT) in de sport. De uitvoering blijkt echter weerbarstiger te zijn dan vooraf vermoed werd. Voor de meeste sportverenigingen heeft homoacceptatie een lage prioriteit. Sportbestuurders denken dat ze al voldoende tolerant zijn ten opzichte van homoseksuele sporters. Sportbonden en -verenigingen ontkennen het probleem omdat homoseksuele sporters vaak onzichtbaar zijn in sportverenigingen (Davina 2009). Ondanks aandacht in de media, rolmodellen, een goed voorbeeld van de KNVB en vele gesprekken met sportbonden en verenigingen blijkt de drempel vooralsnog te hoog om het onderwerp bespreekbaar te maken in de sportpraktijk (Alliantie Gelijkspele 2014).

Deelname en acceptatie van niet-westerse migranten in de sport

In 2006 stelden de ministeries van vws en Wonen, Wijken en Integratie (wwi) het programma Meedoen Alle Jeugd door Sport (MAJS)² in, wat doorliep tot en met 2010. 538 sportverenigingen van negen sportbonden verspreid over elf gemeenten namen deel aan het programma. Doel was zo veel mogelijk (niet-westerse) jongeren, met name uit kansarme stadswijken, naar sportverenigingen toe te leiden. Naast het vergroten van de sportdeelname onder jongeren – met speciale aandacht voor allochtone meisjes – werd het vergroten van de betrokkenheid van ouders beoogt. Uit de evalueatie van het programma (Hoekman et al. 2011b) kwam naar voren dat er binnen de deelnemende verenigingen weinig zorgen waren over de dagelijkse omgangsvormen. 90% van zowel de autochtone als de niet-westerse leden was tevreden over de manier waarop men met elkaar omging. Verder hadden de meeste verenigingen (83%) volgens de verenigingsvertegenwoordigers een goed imago in de wijk, alhoewel verenigingen met minder niet-westerse leden hun eigen imago hoger inschatten dan de verenigingen met meer niet-westerse leden (91% tegenover 78%). Over de bestrijding van discriminatie waren de verenigingsvertegenwoordigers positief. Bij negen op de tien verenigingen wordt er iets van gezegd als er binnen de vereniging wordt gediscrimineerd. Ook wordt bij ruim driekwart van de verenigingen (77%) rekening gehouden met de wensen en gewoonten van anderen. Van het MAJS-programma als geheel werd verbetering van het kader (door geboden scholing en begeleiding van het kader) als een van de succesfactoren beschouwd (Hoekman et al. 2011b). Niet alleen hebben de betrokken verenigingen meer niet-westerse jeugdleden gekregen, ook zijn ze zich bewuster geworden van etnische culturele diversiteit en hebben ze meer kennis hierover vergaard. Vooral door een verbeterde communicatie zijn veel niet-westerse ouders actief geworden in vrijwilligersfuncties.

14.7 Conclusie

Meer dan 70% van de regelmatige sporters en wedstrijdbezoekers voelt zich veilig op en rond sportwedstrijden. Onderzoeken laten echter ook zien dat een derde van de sporters en wedstrijdbezoekers als slachtoffer of getuige ervaringen heeft van psychisch, fysiek of seksueel grensoverschrijdend gedrag. Sport is daarin niet anders dan andere sectoren in de maatschappij. Het komt voor onder alle leeftijden en bij alle sporten maar bij team-sporten relatief vaak. Excessen blijken vooral een voetbalprobleem te zijn. Kwetsbare subgroepen als niet-westerse migranten, LHBT-sporters, gehandicapte sporters en ook topsporters rapporteerden significant meer ervaringen met grensoverschrijdend gedrag. Speciale aandacht is blijvend nodig om deze groepen veilig te laten sporten.

Een groeiend aantal sportbonden en -verenigingen heeft aandacht voor sportiviteit en respect, voor het voorkomen van ongewenst gedrag (zoals pesten) en het stimuleren van gewenst gedrag. Dit uit zich vooral in het hebben van gedrags- en huisregels. Tegelijkertijd ligt de prioriteit bij veel sportbonden en -verenigingen nog te vaak bij zaken als schema's en organisatie van trainingen en wedstrijden, het financieel gezond zijn en het voortbestaan van de eigen organisatie. Anno 2013 heeft slechts 5% van de sportverenigingen gebruikgemaakt van de interventie Sportief Besturen. Om onwenselijk gedrag binnen sportverenigingen terug te dringen is meer aandacht nodig voor de implementatie van bestaande instrumenten.

Bij het terugdringen van ongewenst gedrag en het bevorderen van gewenst gedrag is de trainer/coach een belangrijke actor. Nodig is dat hij/zij daarbij oog heeft voor de ontwikkeling van kinderen, het signaleren van grensoverschrijdend gedrag en een goede communicatie. De vraag is of de vele vrijwillige trainers/coaches in de sport zich bewust zijn van deze rol en actief sturen op een veilig en ontwikkelingsgericht sportklimaat. Via modules, opleidingen en communicatie wordt hierop actief ingezet door sportbonden en koepelorganisaties in de sport.

Noten

- 1 Het veldwerk van het VTO liep van 1 november 2012 tot 1 maart 2013. Voor 3 december had 28% van de maandelijks sporters en/of wedstrijdbezoekers ongewenst gedrag meegemaakt of gezien, na 3 december was dit 41%. Dit had echter geen effect op het gevoel van veiligheid. Voor 3 december voelde 70% zich meestal veilig op en rondom sportwedstrijden, na 3 december was dit 74% (SCP/CBS: VTO'12).
- 2 Het programma heette eerst Meedoen Allochtone Jeugd door Sport. In 2007 is dit verbreed naar alle jeugd.